

## OSMANLI DÖNEMİ MISIRLI DİLCİLERDEN EBÛBEKR RECEB B. İSMA'İL EŞ-ŞENEVÂNÎ (1019/1611)

Mehmet YAVUZ\*

### Özet

Bu makalede, XVI. yüzyılda Osmanlı devrinde Mısır'da yetişmiş dilcilerden Recep b. İsmâ'îl eş-Şenevânî'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Ancak bundan önce Şenevânî'nin yetiştiği ve eserlerini verdiği yer olan Mısır'ın Osmanlılar devrindeki siyasi ve sosyal durumu ile buradaki Arap grameri çalışmalarına kısaca temas edilmiştir. eş-Şenevânî, tahsilini Mısır'da devrinin önemli hocalarından yapmış ve icazet alarak müderris olmuştur. Resmî görev olarak hayatının sonuna kadar Kahire'de değişik medreselerde Arap dili ve edebiyatı ağırlıklı dersler okutmuş ve bu sahada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Medrese hocalığı yanında lisani ilimlerden bilhassa Arap grameri sahasında eserler kaleme almıştır. Bunlar daha çok şerh ve haşive türünden eserler olup birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu da eş-Şenevânî'nin gerek kendisinin ve gerekse eserlerinin sahanın ilgililerince gereken ilgiyi gördüğünü göstermektedir.

**Anahtar kelimeler:** Osmanlı devrinde Mısır, dilciler, Mısırlı dilciler, Arap dili.

### Abstract

The life and the works of Shenevânî is discussed in this article who lived in Egypt in XVI. century during the Ottoman period. Before that, the social and political situation of Egypt where Shenevânî lived and wrote his works and Arabic grammar studies in Egypt is touched briefly. Shenevânî received his education from impdrtant lectures of the age in Egypt and he became professor. He lectured Arabic language and literature in different madrasah of Cairo as an official function during his life and he taught many students. He wrote many works about Arabic grammar besides madrasah teaching. These are mostly consist of commentary and annotation and reach today. It shows that Şenevânî and his works are accepted by the related people of this field.

**Key words:** Egypt in Ottoman period, Linguists, Egyptian linguists, Arabic language.

### A) Osmanlılar Devrinde Mısır

Osmanlıların 1517 yılında Mısır'ı almasıyla her açıdan burada yepyeni bir dönem başladı. Her şeyden önce Yavuz Selim devrinde (1512–1520) Mısır bir eyalet haline getirilerek yönetimi Beylerbeyi'ne verildi. Sultan Selim burada Osmanlı devlet teşkilatını uygulamak istedi ancak çıkan bazı olaylar sebebiyle Mısır'ın eski memluk sisteminin ıslahına ve Memluklu emirlerini görevlerinde bırakmaya özen gösterdi. Bunun neticesi olarak ta Memluk asıllı Hayır Bey Beylerbeyi tayin edildi. İki idare tarzı arasında geçiş aşamasını iyi yöneten Hayır Bey, Memlukları Osmanlı idare tarzına alıştırdı ve yönetime katılmalarını sağladı. Böylece Yavuz Sultan Selim devrinde kısmen de olsa bir huzur ve sükûnet ortamı sağlandı. Ancak sağlanan bu sükûnet Hayır Bey'in vefatıyla sona erdi ve yerine Kanunî Sultan Süleyman (1520–1566) tarafından Çoban Mustafa Paşa vali olarak atandı. Bu atama merkezden doğrudan yapılan ilk atama oldu. Çoban Mustafa Paşa idarede bazı değişiklikler yaptıysa da bunlar nüfuz sahibi Memluk emirlerini memnun etmedi ve yeniden Memluklu Devleti kurma teşebbüslerine giriştiler.

Osmanlı döneminde XVII. yüzyılım başlarına kadar Mısır'ın merkezi devlete karşı durumu, üç devrede ele alınmıştır. Bunlardan birincisi istikrar devresi (1525–1560), ikincisi huzursuzluk devresi (1561–1583) üçüncüsü de ıslah ve tanzim devri (1584–1611)'dir.

İstikrar devresi, geniş yetkilerle donatılıp Mısır'a gönderilen Vezir-i azam Makbul İbrahim Paşa'nın çabalarıyla başlamıştır. Bu dönemde Mısır, merkezin genel kuralarına bağlı, padişahın ferman ve uygulamalarına uyan bir eyalet hâline getirildi. Devlete itaat eden Memluk ailesi mensupları ve kabile liderlerine eski mevkileri ve mukataaları geri verildi. Bu dönemde Mısır'da görev yapan Beylerbeyileri görevlerinde daha uzun süre kalıyor ve görevlerine daha iyi bir şekilde yerine getirmeye özen gösteriyorlardı. Böylece idari, mali ve askeri yapıda büyük ölçüde istikrar sağlanmıştı.

Huzursuzluk devri denilen bu ikinci dönem, merkezi yönetimdeki olumsuzlukların buraya yansımaları şeklinde ortaya çıkan bir devredir. Sık sık değişen Beylerbeyi, vergilerin artması, Memluk Çerkez emirlerinin devlet idaresine müdahaleleri, askeri gruplar arasındaki çekişmeler gibi Memlükler zamanındaki olumsuz hareketler yeniden canlandı ve bu da Mısır'ın taşra idaresinde huzursuzluklara neden oldu.

\* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

İslah ve tanzim dönemi olarak kabul edilen dönem ise (1584–1611) yılları arası olup Bu dönemde Mısır'a, merkezi idareye gönderilen vergileri arttırma ve mahalli harcamaları kısma gibi kesin emirlerle geniş yetkili valiler atandı. Eyaleti yeniden ıslah için gönderilen Damad İbrahim Paşa (1583–1584) kısmen başarı sağladı. Ancak bunun yerine atanan Sinan Paşa (1584–1587) gösterdiği zaaif sebebiyle askeri ayaklanmalar oldu. Bu durum ancak Yemenli Hasan Paşa'nın zamanında (1605–1607) düzeldi. Bunun yerine gelen Damad Mehmed Paşa maliye nizamında değişiklikler yaptı ve vergi toplama işini doğrudan Mısır divanına bağladı. Ağır vergileri kaldırdı, isyancı grupları dağıttı ve askerî rahatına yönelik uygulamalar yaptı.

XVII. asrın ortalarından itibaren Mısır'da idarî, malî ve askerî bakımdan önemli sıkıntılar yaşandı. Osmanlı merkezi idaresi ve onun temsilcileri olan Beylerbeylerin eyaletteki otoriteleri zayıfladı ve Memlûk grupları özellikle askeri idarede önemli yerleri ellerine geçirdiler. Osmanlı merkezi idaresi, mahalli güçler arasındaki dengeyi korumak ve merkezin hakkı olan vergilerin düzenli olarak ödenmesi şartıyla mahalli grupların eyalet idaresindeki varlığını kabul etti ve bu süreç 1798 yılında Fransızların Mısır'ı işgal etmesiyle sona erdi.

Müellifimiz Şenevânî'nin yaşadığı devir, huzursuzluk devresi denilen ikinci devre (1561–1583) ile ıslah ve tanzim devri sayılan üçüncü dönem'e (1584–1611) rastlar. Bu dönemler de merkezi idarede yaklaşık olarak II. Selim (1566–1574), III. Murad (1574–1595), III. Mehmed (1595–1603) ve I. Ahmed (1603–1617)'in saltanat dönemlerine rastlar.

Şenevânî'nin yaşadığı devir olan XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın ilk yarısı başlarına kadar biraz önce de geçtiği gibi Mısır'ın tarihi, sosyal durumu daha önceki devirlerden çok farklı değildir. Zira bu devirde de kısa süreli istikrar dönemleri hariç, daima merkezi idareyi zora sokan, halkı huzursuz eden kargaşa ve mali sıkıntılar devam etmiştir.

Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı devri Mısır'ında eğitim ve öğretim faaliyetleri eskiden olduğu gibi yine mektep ve medreselerde sürdürülmüştür. Nitekim bu asırda Mısır'da genellikle valiler, beyler ve yüksek rütbeli devlet adamları tarafından imar faaliyetlerine önem verilmiş ve bu meydana birçok cami, mektep, medrese, hangâh, han, hamam ve çarşı gibi ilimî, ticarî ve sosyal müesseseler yaptırılmıştır. Bir bakıma eğitim ve öğretim faaliyetleri Memlûk geleneğinin devamı niteliğinde olmuştur. Genel olarak

Osmanlı devrinde din ilimleri de dâhil diğer alanlarda hem kaliteli âlimler yetişmiş hem de hemen her sahada değerli eserler kaleme alınmıştır.

Diğer taraftan XVI. asırda Mısır, Osmanlı eyaletleri içinde malî açıdan önemli kaynaklara sahip, doğu ile batı arasındaki ticarete büyük stratejik önemi olan bir eyaletti. Malî açıdan olduğu kadar Mısır, ilimî ve kültürel faaliyetler bakımından da önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. İlimî ve kültürel faaliyetlerde kısmen Memlûk devrinin bir devamı niteliğinde olmakla birlikte, ama daha çok eski devirlerden itibaren sahip olduğu köklü bir geleneğin uzantısı olarak Mısır, her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetin aksamadan süregeldiği ve bu alanlarda önemli bilim, sanat, düşünce ve kültür adamının yetiştiği mümbit bir kaynak olmuştur. Osmanlılar devrinde de ilimî canlılık önceki devirlerde olduğu gibi aksamadan yoluna devam etmiştir.

### B) Mısır'da Dil çalışmaları

Burada ilk devirlerden itibaren müellifimiz Şenevânî'ye kadar Mısır'daki dil çalışmalarına katkıda bulunmuş şahsiyetlerden bazılarını kısaca anmak gerekirse bunların belli başlıları arasında şunlar anılabilir:

Mısır'da hicri II. asrın ortalarında Abdurrahman b. Hüzmüz (ö.1177/735) ve Osman b. Sa'îd el-Kırbî (ö.197/812) gibi Basralı dilcilerin başlattıkları ilk çalışmalar bir yana<sup>1</sup>, III. asırda Mısır'da gerçek anlamda dil çalışmaları Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö.263/876) ile başlamış<sup>2</sup> ve IV. asırda Kurâû'n-Neml (ö.320/932) ve Ebû Cafer en-Nehhâs (ö.338/949) ile ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu devirde el-Halil gibi Basra ekolü ve el-Kisâ'î gibi Küfe ekolu temsilcisi dilcilerden okuyan Mısırlı dilciler burada bir araya geldiklerinde aynen Bağdat'ta olduğu gibi iki ekolü mezcederek dil çalışmalarında eklektik bir yol izlemişlerdir<sup>3</sup>.

V. asırda Mısır'da dil çalışmaları, el-Havfî (ö.430/1039), ez-Zâkir en-Nahvî (ö. 440/1048) ve İbn Bâbeşâz (ö.454/1062) gibi dilcilerin gayretleri ve kaleme aldıkları eserlerle önemli bir mesafe almıştır<sup>4</sup>. VI. asırda dil

1 Şevki Davf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Kahire 1968, s. 327-328.

2 Abdül'âl Sâlim b.Mükkerrem, *el-Medresetü'n-nahviyye fi Misra ve ş-Şâm*, Müessesetü't-tisâle, 1990 (ikinci baskı) s. 18-19.

3 Bk. a. g. e., s. 21; ayrıca bk. *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 331-332.

4 *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 333-335.

çalışmalarında iki önemli sima dikkati çekmiştir. Bunlardan biri İbn Berrî (ö. 582/1186), diğeri bunun öğrencisi Süleyman ed-Dakîkî (ö. 613/1216)'dir<sup>5</sup>.

VII. ve VIII. asırlarda Mısır, dil çalışmaları bakımından en parlak devirlerini yaşamıştır. Bu iki asırda gerek eserleri, gerekse etkileri bakımından birçok ünlü dilci yetişmiştir. Bunların en meşhurları arasında şunlar sayılabilir: Abdüssamed es-Sehvî (ö.643/1245), İbn Hâcib (ö.646/1248), İbnü'n-Nehhâs (ö.698/1299), İbn Ümmi Kâsım el-Murâdî (ö.749/1348), İbn Hişâm (ö.761/1360), İbn Akîl (ö. 769/1367) ve İbnü's-Sâ'ig (ö.776/1374), Ahmed el-Eşmûnî (ö.809/1406)<sup>6</sup>.

IX. ve X asırda da öne çıkan dilciler arasında ed-Demâmî (ö.837/1433), Süleyman el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), Hâlid el-Ezherî (ö.905/1499) ve Suyûtî (ö.911/1505) sayılabilir<sup>7</sup>.

Her ne kadar bazı Arap edebiyatı tarihçileri Osmanlı devrini verimsiz hatta kısır bir dönem olarak niteleseler de, Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından sonra Arap dili başta olmak üzere diğer alanlarda yapılan çalışmalar bunun doğru bir yaklaşım olmadığını göstermektedir.

Nitekim XI. asrın başlarından itibaren Osmanlı devrinde de dil çalışmaları devam etmiş ve önemli dilciler yetişmiş ve bunlar şerh ve hâşiye ağırlıklı değerli eserler kaleme almışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Başta makale konumuz eş-Şenevânî olmak üzere ed-Denûşerî (ö.1020/1611), Mer'î b. Yusuf el-Kermî (ö.1032/1623), Şeyh Yasin (ö.1061/1651), Şihabeddîn el-Hafâcî (ö.1069/1659), Abdülkâdir el-Bagdâdî (ö.1093/1682), Muhammed b. Sâlim el-Hifnî (ö.1181/1767), Murtazâ ez-Zebîdî (ö.1205/1791), dile dair birçok şerh ve hâşiye yazan Muhammed b. Ali es-Sabbân (ö.1206/1791), Muhammed ed-Desûkî (ö.1230/1815) ve Hasan el-Attâr (ö.1250/1834)<sup>8</sup>.

5 Bk. a. g. e., s. 338-339.

6 *el-Medârisü'n-nahviyye*, s. 341, 343, 346, 355-356.

7 A. g. e., s. 357-359.

8 A. g. e., s. 361-366.

## EBÛBEKR RECEB B. İSMA'İL EŞ-ŞENEVÂNÎ

### A. Hayatı<sup>9</sup>

#### I. Adı, künyesi ve nisbeleri

Şenevânî'nin adı kaynakların çoğunda Ebûbekr b. İsmail b. Ömer b. Ali b. Vefa eş-Şenevânî olarak verilmektedir<sup>10</sup>. Buna göre müellifin adı Ebûbekir olarak görülmektedir. Diğer bazı kaynaklarda adı İsmail<sup>11</sup>, künyesi Ebûbekir olarak verilmekte, bir kaynaktaki adı Recep eş-Şenevânî<sup>12</sup> olarak geçmektedir. Müellifin adını Recep olarak veren kaynak, müellifin kız kardeşinin oğlu dolayısıyla yeğeni Şihabeddîn el-Hafâcî'dir. Nerede olursa olsun bir yeğenin, dayısının adını herkesten ziyade doğru olarak bilmesinden daha tabii bir şey olamayacağından, biz burada müellifin adının Recep olarak tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Diğer taraftan Ebûbekr ve benzeri kelimelerin Arap geleneğinde künye olarak kullanılırlıkları dikkate alırsa Ebûbekr'in müellifin adı değil künyesi olmasının lazımı geleceği açıktır.

Nisbeleri: Doğduğu beldenin adı olan Şenevân'a nisbetle "Şenevânî", Tunus asıllı olduğu için "Tünusî", Şâfi mezhebinde olduğu için "Şâfiî", nahiv ilmine nisbetle "Nahvî" dilin kelimeleri ile ilgilendiği için de "el-Lugavî" nisbelerini almıştır. Buna göre müellifin tam adını Ebûbekir Receb b. İsmail b. Ömer b. Ali b. Vefa eş-Şenevânî et-Tünusî eş-Şâfiî en-Nahvî el-Lugavî olarak tespit etmek mümkündür.

9 Şenevânî'nin hayatı ve eserleri hakkında aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Şihâbeddîn el-Hafâcî, *Habâya'z-zevvâd*; Laleli, nr. 1720, vt. 131a-132a; ayn. mlf. *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtî'l-dünyâ*, I-II (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv), Kahire 1967, II, 101-103; Muhibbî, *Hulâsattü'l-eser fi'â-yânî'l-hâdî'ase*; I-IV, Dâr Sâdir Beyrut, I, 79-81; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1971, II, 1036, 1068, 1117, 1797, 1798; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn*, İstanbul 1945, I, 420; II, 38, 225, 590; ayn. mlf. *Hedyyetü'l-ârifin asmâu'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, I-II, İstanbul 1951, I, 239; Hayreddîn ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmusu't-terâcim*, I-VIII, Beyrut 1984, II, 62-63; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I-XX, Dâru ihyâ't-türâsi'l-arabi, Beyrut, II, 283; Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, I-II, Leiden 1943-49, II, 285; *GAL Suppl.*, ( *Geschichte der Arabischen Literatur Supplementband*), I-III, Leiden 1937-42, I, 523; II, 111, 394; Kenan DEMİRAYAK, *Arap Dilî Grameri Tarihi*, Erzurum 2001, s. 155-156.

10 Muhibbî, *Hulâsattü'l-eser*, I, 79; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1036; *GAL*, II, 285; Zirikli, *el-A'lâm*, II, 62; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 59.

11 Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 283.

12 Şihabeddîn el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, II, 101.

## II. Doğum yeri ve tarihi

İlgili bütün kaynakların ittifakla verdikleri bilgiye göre Şenevânî 959 (1552) yılında Mısır'ın Menûfiye vilayetinin Şenevân beldesinde doğmuştur.

## III. Tahsili

Şenevânî muhtemelen başlangıç mahiyetindeki ilk bilgilerini doğduğu yer olan Şenevân'da yapmıştır. Daha sonra esas tahsili için Kahire'ye gelmiş ve burada devrinin hocalarından sıkı ve yoğun bir öğrencilik devresinden sonra tahsilini tamamlamıştır. Kaynaklarda tahsil için Kahire dışında herhangi bir yere seyahat ettiğine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla tahsili de dâhil ilmi faaliyetlerinin tamamını Kahire'de gerçekleştirmiştir. Kaynaklarda Şenevânî'nin hac seyahati yaptığına dair de bir kayıt yoktur.

## IV. Vefatı

Şenevânî, hayatının sonuna kadar Kahire'de talebe okutmuş ve medrese hocalığı dışında başka resmi bir görev almamıştır. Ölümlünden önce felç olmuş ve üç yıldan fazla yatalak olarak kalmıştır. 15 Şubat 1611 (3 Zilhicce 1019) yılında almış yaşında Kahire'de vefat etmiş ve Mücâvirîn Mezarlığı'na defnedilmiştir.

## V. Hocaları

Şenevânî Kahire'de devrinin önde gelen âlimlerinden okuyarak dini, edebi ve lisanî ilimlerde tahsilini tamamladı. Onun, kendilerinden en çok yararlandığı hocalarından bazıları şunlardır:

### 1. Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Kâhirî el-Abbâdî el-Misrî (994/1585).

Şenevânî'nin ilk ve kendisinin ilmi kişiliği üzerinde en etkili hocası olup eserlerinin mukaddimesinde kendisinden övgüyle söz eder. Nitekim şu beytün hocasına çok uygun düşen bir beyit olduğunu söyleyerek onu methetmiştir:

هُوَ الْكَأْوَلُ مَا عَرَفْتُ الْهُوَى مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

“Senin aşkın ilk tattığım aşktır, aşk da ancak ilk sevgilinin aşkıdır”.

Abbâdî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tahsilini Mısır'da yapmıştır. Abbâdî'nin en önemli hocası da İsâ es-Safevî (ö.954/1546)'dir. Abbâdî devrinde daha çok Şâfiî fıkhi ve Arap grameri sahasında öne çıkmış ve

bu sahada şerh ve haşiye türünden eserler kaleme almıştır. Fıkha dair *Fethu'l-gaffâr*, nahve dair *Hâşiye 'alâ Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *Şerhu Katru'n-nedâ*, sarfa dair *Şerhu'l-İzzî*, belagata dair *el-Havâşî 'alâ Muhtasari's-Sa'd fi'l-ma'ânî ve'l-beyân* eserlerinden bazılarıdır<sup>13</sup>. Öğrencisi Şenevânî de daha çok şerh ve haşiye türünden eserler kaleme alarak bir yerde hocasının yolunu izlemiş gibi görünmektedir.

### 2. Şemsüddîn Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (1011/1602)

Devrinin önemli bilginlerinden olup Şihâbeddîn Ahmed el-Hafâcî'nin babası ve Şenevânî'nin eniştesidir. Mısır'da devrinin önde gelen bilginlerinden tahsilini tamamladıktan sonra uzun yıllar Kahire'de dersler verdi ve yüzlerce talebe yetiştirdi. Bunların en seçkinlerinden biri de şüphesiz Şenevânî'dir<sup>14</sup>.

### 3. Ahmed b. Hacer el-Mekkî (?)<sup>15</sup>

### 4. Cemalüddîn Yûsuf b. Zekeriyâ el-Mağribî (1019/1611)

Aslen Faslı olup tahsil için Mısır'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar burada talebe okutmak ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Şair olup *ez-Zehbî'l-Yûsufî* adlı bir divanı vardır. Bunun dışında Mısır lehçesine dair *Ref'ul isr 'an kelâmi ehli Mısır* ve şiire dair *Tahmîsü Lâmiyyeti İbnü'l-Verdî* v.s. eserleri vardır<sup>16</sup>.

13 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, I, 79; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'l-z-zehab*, X, 636-637; *GAL*, II, 320; *GAL Suppl.*, II, 440; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 48-49; Ali Bardakoğlu, “Abbâdî, İbn Kâsım”, *DİA*, I, 15.

14 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, IV, 76-77.

15 Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, I, 79.

16 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, IV, 501-503; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 231-232; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 301; *GAL Suppl.*, II, 394.

### 6. Şemsüddin Muhammed b. Ahmed er-Remîf (1004/1595)

Devrinin özellikle fıkıh sahasında önde gelen bilginlerindedir. Çoğu kişi tarafından X. asrın müceddidlerinden kabul edilmiştir. Burhaneddîn b. Ebû Şerîf ve Şeyhülislâm Şeyh Zekeriyâ gibi devrinin âlimlerinden okudu. Vefâtına kadar Kahire'de müftülük görevi yanında tefsir, hadis, fıkıh usulü, sarf ve nahiv dersleri okuttu. Şenevânî ve Şeyh Nasiruddîn Muhammed b. Sâlim et-Tablâvî (ö.966/1559) önemli öğrencilerindedir<sup>17</sup>.

### 7. İbrahim b. Abdurrahmân b. Hamza el-Alkamî (911/1505'de sağ)

Mısırlı fakihlerden olup daha çok Suyûtî (ö.911/1505) 'den okudu. Talebeleri arasında Şenevânî, Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî ve Mansur et-Tablâvî (ö.1014/1606) gibi âlimler vardır<sup>18</sup>.

## VI. Öğrencileri

Uzun yıllar Kahire'de ders veren Şenevânî'den burada birçok talebe istifade etmiştir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı sahasındaki derin bilgisinden yararlanmak için uzak ve yakından birçok talebe Kahire'ye gelmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

### 1. Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamevî (1017/1608)

Fıkıh, tefsir, hadis, kiraat ve nahiv ilimlerinde devrinin âlimlerindedir. Nahve dair *Hâşiye 'Alâ Şerhi Kavâ'id-i'râb, Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebtib* adlı eserleri vardır<sup>19</sup>.

### 2. Ali el-Halebî (1022/1613)

Hayatı hakkında bilgi yoktur. Nisbesinden Halepli olduğu anlaşılan Ali el-Halebî'nin *Buğyetü zi'l-ahlâm bi ru'yeti'l-Mustafâ fi'l-menâm* adlı bir eseri vardır<sup>20</sup>.

### 3. Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Guneymî (1044/1634)

- 17 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 342-347; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 255-256.  
 18 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 45.  
 19 Hk. bk. Muhibbî, *A. g. e. III*, 488-490; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 267; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 196; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, X, 151.  
 20 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 79; Keşfü'z-zumûn, I, 248; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 83;

Devrinin önemli nahiv ve kelam âlimlerindedir. Nahve dair *Risâle fi cevâzi'l-fasl beyne'l-muzâf ve'l-muzâfû ileyh, İrsâdû't-tullâb ilâ lafzi Lübbi'l-elbâb*, kelama dair *Behcetü'n-nâzirîn fi mehâsini'l-berâhîn* vb. eserleri vardır<sup>21</sup>.

### 4. Yûsuf b. Abdullâh el-Kaysî (1061/1651)

Mısırlı olup tahsilini burada Burhân el-Lekânî ve Şenevânî gibi devrinin hocalarından yaptı. Lisânî ilimleri Şenevânî'den okudu. Uzun yıllar Ezher'de ders verdi. Nahve dair *Şüzûru'z-zeheb, Katru'n-nedâ* ve *el-Ezheriyye* gibi eserlerin şerhleri üzerine haşiyeler yazmıştır<sup>22</sup>.

### 5. Âmir eş-Şebrâvî (1062/1652)

Amir b. Şerefuddîn eş-Şebrâvî, devrinin ünlü âlimlerindedir. Özellikle Ezher hocaları arasında büyük bir şöhreti vardır. Mısırlı olup dini ve edebi ilimlerdeki tahsilini devrinin hocalarından yaptı. Müellifimiz Şenevânî'ye yirmi sene talebelik yaptı ve kendisinden sarf ve nahiv ilimlerini okudu. Bu itibarla kaynaklarda Şenevânî'nin en meşhur talebeleri arasında sayılır. Dini ilimler yanında daha çok siyer sahasında öne çıkmış ve bu sahada dersler vermiştir<sup>23</sup>.

### 6. Muhammed b. İbrahim ed-Durûrî el-Misrî (1066/1659)

Tam adı Muhammed b. İbranim ed-Durûrî el-Misrî olup İbnü's-Sâ'îğ diye meşhur olmuştur. Bir tüccar çocuğu olan İbnü's-Sâ'îğ babadan kalan büyük miktardaki mallı ilgilenmeyip ilme yöneldi. Alet ilimlerini Şenevânî'den okudu. Daha çok hadis ve tefsir ilimleriyle ilgilendi. Hanefî fıkına dair *Hâşiye 'alâ Şerhi Ekmeleddîn el-Bâberî* ve tefsire dair *Hâşiye 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvî* 'si eserlerinden bazılarıdır<sup>24</sup>.

### 7. Şihâbeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659)

el-Hafâcî, Şenevânî'nin kız kardeşinin oğludur. Dolayısıyla Şenevânî el-Hafâcî'nin dayısıdır. el-Hafâcî, dayısından alet ilimlerini okumuştur. Özellikle sarf ve nahiv sahasında dayısı devrinin Sibeveyhî'si olarak niteliler. el-Hafâcî, dil, edebiyat, şiir ve biyografi sahasında kaleme aldığı eserleriyle

- 21 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 312-315; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 158; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 132; *GAL*, II, 329; *GAL Suppl.*, I, 457.  
 22 Hk. bk. Muhibbî, *A. g. e. IV*, 510; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 566; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 315.  
 23 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 262-263.  
 24 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 317-318; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 198-199.

meşhur olmuştur. *Şerhu's-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâd*, yabancı kelimelere dair *Şifâ'u'l-galîl fî'l-lugati'l-Arab mine'd-dahîl*, *Şerhu Dürreti'l-gavvâs li'l-Harîrî*, biyografiye dair *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtü'd-dünyâ'sı* önemli eserlerinden bazılarıdır<sup>25</sup>.

### 8. Şemseddün Ebû Abdullah b. Alâuddîn el-Bâbilî el-Kâhirî (1077/1666)

Devrinin muhaddislerinden olup *Muntahabü'l-esânîd* adlı bir eseri vardır<sup>26</sup>.

### 9. İbrahim b. Muhammed el-Misrî el-Meymûnî (1079/1668)

Akli ve nakli ilimlerde, Arap grameri sahasında devrinin önde gelen âlimlerinden olup bu sahalarda birçok eser kaleme almıştır. Nahve dair *Tecrîdül-hâşîye li'l-Uşâm 'ale'l-Kâfiye*, tefsire dair *Hâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, siyere dair de *el-Mevâhibü'l-ledüniyye'si* eserlerinden bazılarıdır<sup>27</sup>.

### 10. Mustafa b. Kasım et-Trablusî el-Halebî (1080/1669)

987 (1579) yılında Şam Trablus'unda doğdu. Kendi memleketinde Abdü'n-nâfi el-Hamevî ve Şeyh Muhammed b. Abdülhak'tan alet ilimlerini okudu. Sonra Şam'a geldi ve burada da Şeyh Ahmed el-Aysâvî'den fıkıh ve hadis, başkalarından da diğer bazı ilimleri tahsil etti. Buradan da Mısır geçen Mustafa et-Trablûsî, Şenevânî'den üst seviyede alet ilimleri ve fıkıh, diğer hocalardan mantık ve kelim okudu. Son olarak İstanbul'a geldi ve burada devrinin âlimlerinden de bazı ilimleri okuyarak tahsilini tamamladı ve 1032 (1623) yılında Medine'ye yerleşti ve ömrünün sonun kadar Mescid-i Nebevî'de talebe okuttu ve irşad faaliyetleriyle meşgul oldu<sup>28</sup>.

### B. İlmî ve edebî kişiliği

İlgili kaynaklardaki bilgilerden Şenevânî'nin son derece zeki, çalışkan ve sıkıntılara karşı sabırlı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Şenevânî, ilme meraklı

25 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, I, 331-343; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 160-161; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 138-139; *GAL Suppl.*, II, 396; Ali Şakir Ergin, "Hatâfî, Şehâbeddîn", *DİA*, XV, 72-73.

26 Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 84.

27 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, I, 45-46; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 32; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 103-104; *GAL*, II, 410-411.

28 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, IV, 387-389; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 268; *GAL Suppl.*, II, 511.

ve araştırmayı seven bir kişiliğe sahiptir. Ayrıca özellikle dilin sözcükleri ve şiirlerin anlamlarıyla ilgili olarak uzun düşünmeyi ve mütalaa etmeyi severdi. Yine kaynaklarda nahiv usulü ve nahiv ekollerini çok iyi bildiği ve şevâhid şiirlerin çoğunu ezbere okuduğu belirtilmektedir.

Dini ve edebî ilimlerde son derece geniş bilgisi yansırı Onun esas ilgi alanı "Arabî ilimler" denilen sarf, nahiv ve belagat gibi alet ilimleridir. Bundan dolayı "Devrinde nahivcilerin imamı" ve "Astrının allâmesi" gibi nitelemelerle övülmüştür. Kaynaklarda, kendisinden ders alan bütün öğrencilerinin ondan bilhassa Arabi ilimlerini (alet ilimleri) okudukları belirtilir. O, devrinde bu ilimlerde bir otorite kabul edildiğinden bu yöndeki şöhretini duyanlar, İslâm dünyasının her yerinden kendisine gelirlerdi. Nitekim yeğeni ve öğrencisi el-Hafâcî onu "Zamanının Sîbeveyhi'si" olarak niteler. Yine ayrıca "Müberred onu görseydi işte bu *el-Kâmi*<sup>29</sup> derdi", "el-Halîl<sup>30</sup> onu görseydi işte el-Halîl derdi" gibi sözlerle över. Bu da onun, devrinde bu sahanın otoritesi olduğunu göstermektedir.

Lisânî ve edebî ilimlerdeki derin bilgisi yanında aynı zamanda şair bir kişiliğe de sahip olan Şenevânî, zaman zaman şair de söylemiştir. Onun şiirlerinden bazılarını el-Hafâcî nakletmiştir (Bk. *Habâyâ'z-zevâyâ*, Laleli, nr. 1720, vr.132a)

Şenevânî herkes tarafından takdir edilen bu ilmi kişiliğine karşılık son derece mütevazı ve olgun bir kişiliğe de sahiptir. Bunu bazı eserlerinin mukaddimesindeki (msl. bk. *Hâşîye 'alâ Mukaddimeti'l-Ezheriyye*, Veliyyüddin Efendi, 2915, vr. 2a) "Ben bu ilmin (nahiv) üstatlarından ve bu denizin derinlerinde yüzenlerinden değilim" şeklindeki ifadelerinden anlamaktayız. Ayrıca ilme ve ilim ehline karşı son derece saygılıdır. Nitekim kendisine ilmi konularda soru sormak veya istifade etmek için gelenleri hastalığı sebebiyle geri çevirmemiş ve yatalak halinde bile onları evinde ağırlayarak sorularına cevaplar vermiş ve ilmi açıklamalarda bulunmuştur.

### C. Çağdaşları

29 Basra Dil Mektebi mensubu el-Müberred'in (286/900) dil ve edebiyat ağırlıklı *el-Kâmil fi'l-luga* adlı eseridir (I-IV, Müesseseti'r-risâle, 1993).

30 Ahmed b. Halîl (ö. 175/791). Nahiv ve aruz ilimlerini belli bir sisteme kavuşturan dil ve edebiyat âlimi.

XVI. asırda Mısır'da müellifimiz Şenevânî ile yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış ilim, düşünce ve kültür hayatının belli başlı simaları arasında şunlar sayılabilir:

**1. Nureddîn Ali b. Gânim el-Makdisî el-Mısırî (1004/1596)**

Mısır'da doğdu ve orada yetişti. Devrinin fakih, muhaddis ve dilcilerindendir. Lugata dair *Hâşiye 'alâ Kâmûs li'l-Fîrûzâbâdî*, fıkha dair *Şerhu Kenzü'd-dekâik*, hadise dair *el-Fâ'ik fi'l-lafzi'r-râ'ik* eserlerinden bazılarıdır<sup>31</sup>.

**2. Muhammed b. Ahmed el-Vesîmî el-Enyâbî (1006/1598)**

Duaya dair *Gâyeti'l-fahr fi şerhi Hizbü'l-bahr li'ş-Şâzeli* ve tasavvufa dair *Şerhu Hizbü's-sâdeti'l-vefâ'iyye* adlı eserleri vardır<sup>32</sup>.

**3. Davud b. Ömer el-Basîr el-Antâkî (1008/1599)**

Devrinin reisü'l-etibbâsı olup tıp, felsefe, kelam, astronomi ve matematik sahasında bir çok eser yazdı. İlimî faaliyetlerinin çoğunu Mısır'da yaptı. En ünlü eseri tıp ve eczacılığa dair *Tezkirei Davud* adıyla bilinen *Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmî li'l-'acebi'l-'ucâb* adlı eseridir<sup>33</sup>.

**4. Mansûr et-Tablâvî (1014/1606)**

Kahire'de doğdu ve orada vefat etti. Tefsir, kelam, sarf ve nahiv sahasında öne çıkmıştır. *Şerhu Akâ'idî Nesefî*, sarfâ dair *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî* ve nahve dair *el-'Ukûdü'l-cevheriyye fi halli elfâzi'l-'Âcrûmiyye* eserlerinden bazılarıdır<sup>34</sup>.

**5. Muhammed b. Necmeddîn el-Hilâfî es-Sâlihî (1012/1603)**

Edip, kâtip ve şairdir. Muhadarat ve terâcime dair *Sefinetü's-Sâlihî* ile şiir ve edebe dair *Sevânihu'l-efkâr ve'l-karâ'ihu fi gururi'l-eş'âr ve'l-medâ'ih* ad önemli eserlerindendir<sup>35</sup>.

**6. Salih b. Ahmed el-Bulkâmî (1015/1606)**

Devrinde tasavvuf, mantık ve Şafîi fikhî sahasında öne çıkmıştır. Uzun yıllar Kahire'de ders ve irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur<sup>36</sup>.

**7. Sâlim b. Muhammed Ebu'n-Necâ es-Senhûrî el-Mısırî (1015/1606)**

Devrin fakih ve muhaddislerindendir. Maliki fikhna dair *Hâşiye 'alâ Muhtasari Halil ve Fezâili leyleti'n-nisfi mine'ş-Şâ'bân* eserlerindendir<sup>37</sup>.

**8. Yusuf b. Zekeriya el-Mağribî (1019/1611)**

Aslen Şamlı olup Mısır'da yetişmiştir. Devrin âlim ve şairleri arasında yer alır. *ez-Zehbû'l-Yûsufi* adlı bir divanı ve edebe dair *Buğyetü'l-erîb ve gunyetü'l-edîb* adlı eserleri vardır<sup>38</sup>.

**9. Sâlim b. Hasan eş-Şebuşterî (1019/1610)**

Devrin fakih, muhaddis ve dilcilerindendir. Birçok ilimde özellikle de fikh'ta devrinin en bilginleri arasında sayılır. Hadise dair *Şerhu'l-erba'ine li'n-Nevevî* adlı bir eseri vardır<sup>39</sup>.

**11. Hüseyin Paşazade b. Rüstem (1023/1614)**

Aslen Belgradlı olup İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Sultan Süleyman'ın izni ve mali desteğini alarak Mısır'a geldi. Burada Nil kıyısında yaptırdığı görkemli evini bir ilim ve kültür merkezi haline getirdi. Arap dili ve edebiyatı yanında Fars ve Türk dillerine de hâkimdi. Dile dair *et-Tecvîdü's-sahîh fi'l-lisâni'l-fasîh* adlı bir eseri vardır<sup>40</sup>.

**12. Mer'î b. Yusuf el-Kermî (1032/1623)**

- 35 Muhibbî, a. g. e. IV, 239-248; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 74-75; *GAL Suppl.*, II, 54, 55, 384.
- 36 Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, II, 237.
- 37 Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, II, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 204.
- 38 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, IV, 501-503; Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 231-232; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 301; *GAL Suppl.*, II, 394.
- 39 Hk. bk. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, II, 202-203; *Hedyyetü'l-ârifîn*, I, 381; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 202.
- 40 Muhibbî, a. g. e. II, 89-90; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 6-7.

31 *Hedyyetü'l-ârifîn*, I, 750; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 190; *GAL*, II, 312; *Suppl.*, 395, 429.

32 *Hedyyetü'l-ârifîn*, II, 263; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 27.

33 Muhibbî, a. g. e. II, 140-149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 140-141; *GAL*, II, 478; *GAL Suppl.*, 491.

34 Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, IV, 428; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 15; *GAL*, II, 312; *Suppl.*, II, 443.

Aslen Filistinli olup Kudüs'te bir miktar tahsil yaptıktan sonra Kahire'ye geldi ve burada Muhammed Hicâzî ve Ahmed el-Guneymî gibi devrin önde gelen âlimlerinden tahsilini tamamladı ve Ezher'de müderris oldu. Devrinde özellikle Hanbelî fikhî ve hadiste öne çıktı. Değişik alanlarda kırka yakın eser yazmıştır. Tarihe dair *Nüzhetü'n-nâzirîn*, kelama dair *Ekkâvîlî's-sikât fi te'vîli'l-esmâ ve's-sıfât*, akaide dair *el-Burhân fi'l-fark beyne'l-islâm ve'l-îmân* ve fıkha dair *Delîlî'l-tâlib li neyli'l-metâlib* eserlerinden bazılarıdır<sup>41</sup>.

### 13. Şihâbeddîn Ahmed b. Halîl es-Sübkâ (1032/1623)

Devrin fakihlerinden olup Mısır'da yetişmiş ve orada vefat etmiştir. *Hâşiye 'ale'ş-Şifâ*, fıkha dair *Fethu'l-mübîn* ve *el-Fetâvâ* eserlerinden bazılarıdır<sup>42</sup>.

### 14. Burhaneddîn İbrahim b. Hasan el-Misrî (1041/1631)

Devrin daha çok hadis, fıkıh ve kelim sahasında öne çıkmış bilginleri arasında yer almıştır. Eserleri arasında kelama dair *Cevheretü't-tevhîd*, şemaile dair *Behcetü'l-mehâfil* ve nahve dair *Tavzîhu elfâzi'l-Âcrûmiyye* vardır<sup>43</sup>.

### D. Eserleri

Şenevânî, gerek kendisinden öncekilerin ve gerekse kendi muasırlarının eser verme hususundaki geleneklerine uygun olarak telif, şerh ve hâşiye nevinden eserler kaleme almıştır. Nitekim *Mukaddimetü'l-ezheriyye*, *Katru'n-nedâ*, *Kavâ'dü'l-i'râb* ve *Âcrûmiyye* gibi muhtasarlar üzerine başta hocası İbn Kâsım el-Abbâdi olmak üzere kendinden önce şerh ve hâşiye yazanların yolundan giderek onun da bu eserler üzerine şerh ve hâşiye kaleme aldığı görülmektedir. Şenevânî'nin yazdığı bu türden eserler onun, başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere, fıkıh, kıraat ve tarih gibi diğer alanlardaki geniş ve güvenilir bilgisini de göstermektedir. Kaynaklarda Şenevânî'ye ait gösterilen eserlerinin hemen hepsi bize kadar gelmiştir. Bunların da çoğu Arap dili ve edebiyatına dair şerh ve hâşiye türünden eserlerdir. Bu eserlerden Türkiye kütüphanelerinde tespit edilenlerin nüsha tavsifleri verilmiştir. Ancak Türkiye

41 Hk. bk. Muhibbî, a. g. e. IV, 358-361; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 218-219; *GAL*, II, 369; *GAL Suppl.*, II, 496-497.

42 Muhibbî, *Hulâsattü'l-eser*, I, 115; *Hedhiyyetü'l-ârifîn*, I, 155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 215.

43 Muhibbî, *Hulâsattü'l-eser*, I, 6-9; *Hedhiyyetü'l-ârifîn*, I, 30; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 2; *GAL Suppl.*, II, 436-437.

dışındakilerin de buldukları yerleri gösteren kataloglardaki yerlerine işaret edilmekle yetinilmiştir.

### I. Arap gramerine dair eserleri

#### 1. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mukaddimetü'l-ezheriyye<sup>44</sup>:

Hâlid b. Abdullâh el-Ezherî'nin (ö.905/1499) Arap gramerine dair en önemli eserlerinden biri olan *el-Mukaddimetü'l-ezheriyye fi 'ilmi'l-'aribîyye* adlı eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhin hâşiyesidir. *el-Mukaddimetü'l-ezheriyye*, Mısır Ezher Üniversitesinde İbn Âcurrûm'un (ö.723/1323) *el-Mukaddimetü'l-Âcrûmiyye*'sinden sonra en uzun süre okutulan eserdir. Bu nedente Ezherî'nin şerhi üzerine hâşiyeler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de eş-Şenevânî'nin hâşiyesidir. Eserin tespit edilen bir nüshası aşağıdadır.

### NÜSHANIN TAVSİFİ

#### Veliyyüddin Efendi (Beyazık Devlet Ktp.), nr. 2915

Eser, 14X9.5 (11X5.5) cm. ebadında 200 varak olup her varakta 21 satır vardır. Mıklepli, şirazeli, sırtı kahverengi meşin mukavva bir cilt içindedir. Nohudi renk aharlı kâğıda nesih yazı ile yazılmıştır. Bazı konu başlıkları, keşideleri *فان قلت قلت* ve *فان قلت قلت* kelimeleri kırmızı mürekkepledir. İa da eser ve müellif adı ile Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin vakıf mührü vardır. Eser sondan bir iki satır kadar eksiktir.

### Baş 1b:

بسم الله... الحمد لله على كل حال حمدا كثيرا طيبا كما يلسق بالجلال...  
وأشهد أن لا اله الا الله...وأشهد أن محمدا عبده ورسوله...وبعد: كان فقير عفو  
مولاه والغني عما سواه أبو بكر بن اسمعيل الشنواني...يقول: هذه حواش وضعها  
على شرح الأجر وميئة في علم العربية للشيخ الإمام... خالد بن عبد الله  
الأهري...تفتح منه مغلفه وتبين مجمله...قوله بسم الله الرحمن الرحيم افتتح رحمه  
الله كتابه بالبسمة والحمدلة...

44 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1798; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 59.



**Son 200b:**

قوله وصلّى الله على عقب كتابه بالصلاة على النبي صلّى الله عليه وسلم  
شكراً!

**2. Hidâyetü ulî'l-elbâb ilâ mûsili't-tullâb fi kavâ'idü'l-i'râb<sup>45</sup>:**

Eser, İbn Hişâm'ın (ö.761/1369) nahve dair *Kavâ'idü'l-i'râb* adlı eseri üzerine Hâlid el-Ezherî'nin *Mûsili't-tullâb* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Kaynaklarda *Hâşiye 'alâ Musili't-tullâb* adıyla da geçmektedir. Müellif bu eserini 1010 (1601) yılında bitirmiştir. Eserin nüshaları için bk (Fihrisü'l-Hidiviyye, IV, 119, Talas, el-Keşşâf, s. 180).

**3. Hâşiye 'alâ Evdahi'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik<sup>46</sup>:**

Eser, İbn Mâlik'in (ö.672/1274) nahve dair *el-Elfiyye* adlı eseri üzerine İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla yazdığı şerhin haşiyesidir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

**4. ed-Dürretü ş-Şenevânî 'alâ Şerhi'l-Âcrûmiyye<sup>47</sup>:**

Eser, İbn Âcurûm (ö.723/1323)'un *el-Mukaddimetü'l-Âcrûmiyye* adlı eseri üzerine Hâlid el-Ezherî'nin kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Müellif mukaddimede, bu şerh üzerine önce *el-Fevâ'idü ş-Şenevânîye (Hâşiyetü'l-kübârâ)* adlı bir haşiye kaleme aldığı, ancak bunun talebeler için oldukça hacimli olduğunu düşündüğü için eserini yarı yarıya ihtisar ettiğini söylemiştir. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen iki nüshası aşağıdadır:

**NÜSHALARIN TAVSİFİ****Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 6170**

Eser, 20X14.5 (16X9.5) cm. ebadında 32 varak olup her varakta 24 satır vardır. Sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup bazı konu başlıkları ve قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1 a da eser adı vardır. Eser sondan eksiktir.

**Baş 1b:**

بسم الله... الحمد لله أهل الحمد ومستحقه وأشهد أن لا اله الا الله وحده لا شريك له في ابداع خلقه... وبعد: فقد كنت علقت على شرح الأجروميّة للشيخ خالد الأزهرى... حواش مسماة ب"الفوائد الشنوائية على شرح الأجروميّة" وذكرتها فيها ما يستر الله تعالى فجاءت كثيرة وعلى أفهام المتعلمين... وسميتها "تعليق الدرر الشنوائية على نصف حجمها للتسهيل على المتعلمين... قوله بسم الله الرحمن شرح الأجروميّة" في علم العربية، وهو أجل العلوم فائدة... قوله بسم الله الرحمن الرحيم...

**Son 32b:**

قوله والياء تقدر فيها الحركة أى الضمة والكسرة وكذا الفتحة النابتة عن الكسرة فيما لا ينصرف... هل يصحف الألتهن يطلب.

45 Kehhâle, a. g. e. ayn. yer.

46 Kehhâle, a. g. e. III, 59.

47 *Keşfi'z-zumûn*, II, 1797; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mi'elîftn*, II, 59.

**Eserin diğer nüshaları:**

Laleli, nr.3258

*Fihrisü'l-Hidiviyye*, IV, 51Talas, *el-Keşşâf*, s. 181**5. *Minhâcü'l-hüdâ ilâ Mücîbi'n-nedâ*<sup>48</sup>:**

Eser, İbn Hişâm(ö.761/1360)'ın nahve dair *Katru'n-nedâ*<sup>49</sup> ve *bellü's-sadâ* adlı eseri üzerine Ahmed b. Abdullâh el-Fâkihî'nin (ö.972/1564) *Mücîbü'n-nedâ ilâ şerhi Katru'n-nedâ* adıyla yazdığı şerhinin haşiyesidir. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen bir nüshası şudur:

**NÜSHANIN TAVSİFİ****Veliyyüddin Efendi (Beyazıt Devlet Ktp.), nr. 2929**

Eser, 21X15 (15X9) cm. ebadında 510 varak olup her varakta 21 satır vardır. Arka kapığı kopuk, sırtı yıpranmış, şemseli, şirazeli, siyah meşin bir cilt içindedir. Aharlı kalın kağıda nesih yazı ile yazılmıştır. قوله kelimeleri kırmızı mürekkepledir. 1<sup>a</sup> da Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin vakıf mührü ile Mehmed Emin adlı birinin temellük kaydı vardır. Eser Mansûbât konusuna kadar olup sondan büyük bir kısmı eksiktir.

**Baş 1b:**

بسم الله... الحمد لله الذي رفع من انتصب لخدمته جازما بربوبيته وأمه بحال الانعام...ويعد: فيقول العبد الفقير المعزز ف بالعجز والتقصير ابو بكر بن اسمعيل الشنواني...لما رأيت الاحتياج إلى تحصيل علم الاعراب بين لا يدافع...وان الشرح المسمى بـ"مُجيب الندى إلى شرح قطر الندى" في هذه الفن جامع لفروع النحو وقواعده وشامل لأحكامه ومعاقده...وضعت عليه خواش رافعة عن نفايس لطائف الحجاب وسميتها "منهاج الهدا إلى مجيب الندى إلى شرح قطر الندى..."

48 *Îâhu'l-meknûn*, II, 590.49 Eser hakkında bk. M. Reşit Özbalıkcı, "Katru'n-nedâ", *DİA*, XV, 59–60.**Son 510b:**

قوله ثم اعلم أن كان وأخواتها في تصريحه بكان وعطف أخواتها عليها مع عدم تعيُّنها في هذه العبارة...عينها وزال وقتي وانفك وبرح.

Eserin diğer nüshası:

Talas, *el-Keşşâf*, s. 189.**6. *Hâşiye 'alâ Şerhi Katru'n-nedâ li'l-musannif*<sup>50</sup>**

Eser, İbn Hişâm'ın kendi eseri *Katru'n-nedâ* üzerine yine kendisi tarafından yapılan şerhin eksik bir haşiyesidir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

**7. *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Suzûr li'l-musannif*<sup>51</sup>**

Eser, İbn Hişâm'ın kendi eseri *Şuzûru'z-zehab* adlı eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhin haşiyesidir.<sup>52</sup>

**8. *el-Menâhilü'l-kâfiye fi şerhi's-Sâfiye*<sup>53</sup>**

Eser, İbnü'l-Hâcib'in (ö.646/1248) sarfa dair eş-Şâfiye adlı eserinin eksik (Tasgîr konusuna kadar) bir şerhidir. Mısır Hidiv Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır (*Fihrisü'l-Hidiviyye*, IV, 19).

**9. *Hâşiye 'alâ metni'l-Tavzîh*<sup>54</sup>.**

Eser, İbn Hişâm'ın *Kavâ'dü'l-i'râb* adlı eseri üzerine Mahmûd b. İsmâ'il el-Hartburî'nin (ö.843/1440'den sonra) *et-Tavzîh*<sup>55</sup> adıyla kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Muhibbî'nin ifadesine göre birkaç cilt olan bu haşiyeyi müellif bitirememiştir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

**II. Diğer alanlardaki eserleri****10. *Hilyetü ehlil-Kemâl bi ecvibeti es'ileti'l-Celâl***

Eser, meşhur dil ve edebiyat alimi Abdurrammân Suyûtî(ö.911/ 1505)'nin elif, bâ, ta sâ ...gibi Arap hece harflerinin aslının ne olduğu, bunları ilk bulunan kim olduğu, ebed, hevvez, hutfî... gibi isimlerin ne olduğu ve nereden geldiği, bunların irab durumları, hemze ve elif aynı şeyler midir, değilse aralarındaki fark nedir v.s. gibi Arap hece harflerinin değişik durumlarına dair meslektaşlarına yönelttiği yedi soruya cevap vermek maksadıyla kaleme

50 Muhibbî, *Hulâsati'l-eser*, I, 80.51 Muhibbî, *A. g. e. ayn. yer.*52 Muhibbî, *A. g. e. ayn. yer.*

alınmıştır. Eser bize kadar gelmiş olup tespit edilen ve görülen nüshaları şunlardır:

### NÜSHALARIN TAVSİFİ

#### 1) Laleli (Süleymaniye), nr. 1711

Eser, 20,5 X15 (16X9.5) cm. ebadında 43 varak olup her varakta 19 satır vardır. Sırtı tamir görmüş siyah bez kaplı, üzeri damla motifli ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup bölüm başları kırmızı mürekkepledir. İç varakların dipleri kurt yeniklidir. İa da eser ve müellif adı ile Sultan Selim Han b. Sultan Mustafa Han'ın vakıf mührü vardır.

Eser 1008 (1599) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1a

بِسْمِ اللَّهِ... الحمد لله الذي شرف الإنسان بالحجا وعلمه ما لم يعلم من حروف  
الهاء وأشهد أن لا إله إلا الله الذي جعل نبينا أكمل أولي الأبواب... والصلوة  
والسلام على سيدنا محمد وصحبه... أما بعد حمد الله على كمال جلاله... فيقول  
العبد المفتقر إلى مولاة والغني عما سواه أبو بكر بن إسماعيل الشنواني... قد سألني  
من يجب عليّ إجابته... على الأسئلة التي المشهورة... المنسوبة للعلامة السيوطي  
الجلال...!

Son 41b

كان من لفظه إلى آخر ما سبق عنه انتهى وهذا آخر ما أردنا إيراده فعليك  
ان تنعم به على المستفيدين والفاضلين وان تمنعه من الجاهلين المعاندين... وجعلنا  
من العلماء العاملين الفايزين برحمته... والحمد لله حق حمده والصلوة والسلام على  
أكمل خلقه من بعده.

53 Kehhâle, a. g. e. ayn. yer. Bazı kaynaklarda bu eserin adı *el-Menâhilitü 's-sâfiye 'ale 'l-menâhici 'l-kâfiye* olarak verilmiştir (*İzâhu 'l-meknûn*, II, 38).

54 Muhibbî, *Hulâsati 'l-eser*, I, 79.

55 *Keşfü 'z-zunûn*, I, 124.

#### 2) Reisülküttab (Süleymaniye), nr. 457

Eser, 20X16 (15.5X8) cm. ebadında 39 varak olup her varakta 19 satır vardır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri tarak desenli ebru kâğıt kaplı, miklepli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup konu başlıkları kırmızı mürekkepledir. 1<sup>a</sup> da eser ve müellif adı ile Reisülküttab'ın vakıf mührü vardır.

Eser 1060 (1650) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1a: Laleli nüshası ile aynıdır.

Son 34a: Laleli nüshası ile aynıdır.

#### 3) Nuruosmaniye, nr. 571

Eser, 20.5X12.5 (14.5X8) cm. ebadında 34 varak olup her varakta 21 satır vardır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, konu başlıkları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir.

Eser 1064 (1654) yılında Ömer b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1<sup>b</sup>: Reisülküttab nüshası ile aynıdır.

Son 34<sup>a</sup>: Reisülküttab nüshası ile aynıdır.

#### 4) Hamidiye (Süleymaniye), nr. 1465/4

Eser, 20X12 (16X7) cm. ebadında 364 varaklık mecmuanın 334<sup>b</sup> -365<sup>a</sup> varakları arasındadır. Mecmua, sırtı tamir görmüş, kırmızı meşin, kapakları siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup her varakta 21 satır vardır. Konu başlıkları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. İa da mecmuadaki eserlerin adları ve Kasidicizâde'nin temellik kaydı vardır.

Eser 1076 (1665) yılında Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdadî tarafından istinsah edilmiştir.

#### 5) İ.Ü. Kütüphanesi, Ay. nr. 1146

Eser, 20X12 (14X7) cm. ebadında 81 varak olup her varakta 13 satır vardır. Zencirekli, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup konu

başlıkları kırmızı mürekkepledir. 1b de müzehlep bir serlevha vardır. Çerçevesi ve noktalama işaretleri yaldız mürekkepledir. 1<sup>a</sup> da eser ve müellif adı, Hafız Ahmed Rifat'ın temellük kaydı ile fevaid vardır. 82<sup>a</sup> da Musahibi's-Sultanî Ahmed Ağa'nın temellük kaydı vardır.

Eser 1093 (1682) yılında istinsah edilmiştir.

#### 6) Atıf Efendi, nr. 2831/1

Eser, 20X14 cm. ebadında 204 varaklık mecmuanın 1b -31b varakları arasındadır. Mecmua, sırtı tamir görmüş kırmızı renkli muşamba kaplı, miklepli, şirazesî düşmüş, şemseli, sarı renkli meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup her varakta 23 satır vardır. Konu başları, keşideleri, keşideleri, **قال، قيل، قال، قيل، فإن قلت قلت،** keşideleri, keşideleri, keşideleri'nin vakıf mührü vardır. Mecmuanın diğer eserleri fıkıhla ilgilidir.

Eser 1095 (1684) tarihinde istinsah edilmiştir.

#### 7) İ.Ü. Kütüphanesi, Ay. nr. 3638

Eser, 21.5X15 (17X9) cm. ebadında 33 varak olup her varakta 23 satır vardır. Sırtı tamir görmüş kırmızı bez kaplı, üzeri damla motifli ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup çerçevesi ve konu başları (sadece ilk varak) kırmızı mürekkepledir. 1<sup>a</sup> da eser ve müellif adı ile fevaid vardır. Eser baştan sona istifadeyi zorlaştıracak derecede kurt yeniklidir. Ayrıca eserin baştan on varak kadar kısmı da su almış olduğundan yazılar okunamayacak derecede siliktir.

Eser, 1180 (1766) yılında istinsah edilmiştir.

Aşir Efendi (Süleymaniye), nr. 37 de Şenevânî'ye nispet edilen eser onun olmayıp, Şamlı muhaddis İsmâ'îl el-'Aclûnî'nin (ö.1162/1749), hocalarının hal tercümelerini ele aldığı *Hilyetü ehli'l-fazl ve'l-kemâl bi't-tisâli'l-esânîd li-kümmeli'r-ricâl* adlı eseridir. İsim benzerliğinden dolayı Şenevânî'nin eseriyle karıştırılmış ve kütüphane fişinde yanlışlıkla müellife nispet edilmiştir.

Eserin diğer nüshaları:

*Fihrisü'l-Hidiviye*, VI, 135

Talas, *el-Keşşâf*, s. 334

#### 11. Kurratu 'uyûnu zevi'l-efhâm bi Şerhi Mukaddimeti Şeyhülislâm<sup>56</sup>

Eser, tevid ilmine dair Muhammed el-Cezerî'nin (ö.827/1424) *el-Mukaddimetü'l-cezeriyye* adlı manzum eseri üzerine Şeyhülislâm Kâdî Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî'nin (ö.926/1520) *ed-Dekâ'iku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime* adıyla kaleme aldığı şerhin haşiyesidir. Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

#### 12. et-Tavâli'u'l-münûra 'alâ Besmeleti 'Umeyra<sup>57</sup>

Eser, Şeyh 'Umeyra diye meşhur Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî'nin (X/XVI. asır) *Şerhi'l-Besmele ve'l-hamdele* adlı eserinin haşiyesidir. Şenevânî bu eserini 1003 (1594) yılında yazmıştır. Eserin tespit edilen iki nüshası şunlardır:

#### NÜSHANIN TAVSİFİ

#### Laleli (Süleymaniye), nr. 350

Eser, 21X16 (14X9) cm. ebadında 240 varak olup her varakta 21 satır vardır. Miklepli, sırtı kopuk, vişneçürüğü meşin bir cilt içindedir. Kalm aharlı kâğıda nestalik yazıyla yazılmıştır. Keşideleri, **فان قيل، قلت،** keşideleri kırmızı mürekkepledir. İa da eser ve müellif adı ile fevaid vardır.

Eser 1021 (1612) yılında Şerefuddîn eş-Şebrâvî tarafından istinsah edilmiştir.

#### Baş 1b:

بسم الله... الحمد لله الذي يفتح باسمه وحمده كل رسالة ومقالة حمدا يوافي نعمه ويكافي مزيده ويدافع وياله والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وأصحابه... وبعد: فيقول المفتقر إلى مولاه والغني به عما سواه أبو بكر بن اسمعيل الشنواني... لما كان الكتاب الموسوم بين الطلبة بـ"شرح البسمة والحمدلة" للشيخ الإمام... أحمد البرلسي المشهور بـ"الشيخ عميرة"... جامعا لغر فوبند وهم الطلبة ممتدة الأعناق إلى اقتناء ذخاخره في كل زمان... كتبت بعون الله تعالى حواش لتزيل عن المواضيع المشككة شبهتهم... وأهديتها إلى طلاب كل زمان... وسميتها بـ"الطوالع المنيرة على بسمة عميرة"...

56 *İzâhu'l-meknûn*, II, 225.

57 Keşfü'z-zumûn, II, 1036, 1117; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mii'elîfîn*, II, 283.

**Son 240<sup>9</sup>:**

ثم بطفك شعث أحوالنا وآخر دعوتنا له أرحم الراحمين الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله.

**Köprülü Ktp. (M. Asım Bey), nr. 22**

Burada Şenevânî'ye nispet edilen *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele* adlı eser Şenevânî'nin değildir. Zira buradaki nüshanın mukaddimesi yoktur ve sondan da eksiktir. Ayrıca bu nüshada kelimelerin açıklamaları Şenevânî'ye aidiyeti kesin olan Laleli (nr. 350) nüshasındaki gibi قوله kelimeleriyle değildir. Dolayısıyla buradaki eser, isim benzerliğinden hareketle yanlışlıkla Şenevânî'ye nispet edilmiş olmalıdır.

**13. Kurraîü 'uyûnu zevî'l-efhâm bi Şerhi Mukaddîmeti'l-Kâdî Zekerîyyâ<sup>58</sup>**

Eser, Şeyhülislam Kâdî Zekerîyyâ'nın (ö.926/1520) *Kitâbü'l-Besmele ve'l-Hamdele* adlı eserinin şerhi olup herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

**14. eş-Şihâbü'l-hâvî 'alâ Abdüratûf el-Ğâvî el-Münâvî<sup>59</sup>**

Eser, Şenevânî'nin hocası Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî'nin (ö.994/1585) sahabilere dair bir eseri üzerine Muhammed Abdüratûf el-Münâvî'nin (ö.1031/1621) yönelttiği itirazlara bir reddiyedir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

**15. Şerhu Manzûmeti'l-Akfehîsî<sup>60</sup>**

Eser, İbnü'l-İmâd diye de tanınan Şihâbüddîn Ahmed b. İmâd el-Akfehîsî'nin (ö. 808/1405) fıkha dair *Manzûme fi'l-ma'fuvvât* adlı eserinin şerhidir.

<sup>58</sup> *İzâhu'l-mekmûn*, II, 225. Bu eser Muhibbî'nin, *Şerhu'l-besmele ve'l-hamdele li'l-Kâdî Zekerîyyâ* adıyla kaydettiği eserle aynı olmalıdır (Bk. *Hulâsâtü'l-eser*, I, 80).

<sup>59</sup> *Keşfü'z-zunûn*, II, 1068.

<sup>60</sup> *GAL Suppl.*, II, 394.